

JULIAN DYBIEC

NIE TYLKO SZABLĄ

NAUKA I KULTURA POLSKA
W WALCE O UTRZYMANIE
TOŻSAMOŚCI NARODOWEJ
1795-1918

STUDIA
DZIEWIĘTNASTOWIECZNE

ROK ROMANTYZMU 2022

NIE TYLKO SZABLĄ

SD
STUDIA
DZIEWIĘTNASTOWIECZNE
ROK ROMANTYZMU 2022

ROK ROMANTYZMU
2022

TOM IV

JULIAN DYBIEC

NIE TYLKO SZABLĄ

NAUKA I KULTURA POLSKA
W WALCE O UTRZYMANIE
TOŻSAMOŚCI NARODOWEJ
1795-1918

INSTYTUT
LITERATURY

KRAKÓW

© Copyright by Julian Dybiec, 2021

 <https://orcid.org/0000-0003-3518-8755>

 julian.dybiec@gmail.com

Redaktor naukowy serii: prof. dr hab. Bogusław Dopart

Opracowanie redakcyjne: Barbara Grabka

Okładkę projektował Lesław Sławiński

Wydanie II

ISBN 978-83-8138-541-1 (druk)

ISBN 978-83-8138-542-8 (on-line, pdf)

<https://doi.org/10.12797/9788381385428>

Dofinansowano ze środków Ministerstwa Kultury,

Dziedzictwa Narodowego i Sportu w ramach projektu Kanon Polski

Okładkę opracowano na podstawie grafiki dostępnej w serwisie Wikimedia Commons:

Jan Piotr Norblin, *Świątynia Sybilli w Puławach*, pocz. XIX w., Muzeum Czartoryskich w Puławach

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87

e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

INSTYTUT LITERATURY

ul. Smoleńsk 20/12, 31-112 Kraków

e-mail: wydawnictwo@instytutliteratury.eu

<https://sklep.instytutliteratury.eu/>

Pamięci Anny i Józefa – moich rodziców – poświęcam

Spis treści

WSTĘP	9
ROZDZIAŁ I	
Walka o zachowanie języka	13
ROZDZIAŁ II	
Inwentaryzacja dorobku intelektualnego	41
ROZDZIAŁ III	
Ratowanie i ochrona piśmiennictwa	57
ROZDZIAŁ IV	
Gromadzenie i strzeżenie dóbr kultury	81
ROZDZIAŁ V	
Historia w służbie narodu	105
ROZDZIAŁ VI	
Obrona tradycji narodowych	143
ROZDZIAŁ VII	
Biografistyka narodowa – tworzenie panteonu polskiego	165
ROZDZIAŁ VIII	
Kształtowanie świadomości terytorialnej	189
ROZDZIAŁ IX	
Edukacja narodowa	211
ZAKOŃCZENIE	239
Bibliografia	245
Nota od redakcji	261
Summary	263
Indeks	269

Wstęp

Gdy patrzymy na polski kalendarz narodowy, uderza nas w nim mnogość dat przypominających świetne zwycięstwa doby staropolskiej oraz powstania i zrywy militarne w dobie porozbiorowej. Jest to zrozumiałe w narodzie o tradycjach rycerskich, w którym w przeszłości dominowała szlachta. Wszak do jej powinności należała obrona państwa, a od chwili jego upadku na niej spoczywał obowiązek walki o odzyskanie suwerenności. Pod wpływem obchodzonych rocznic powstania listopadowego, styczniowego, legionowych, drugiej wojny światowej i powstania warszawskiego ukształtowało się dość powszechne przekonanie, że swą ciągłość narodową zawdzięczamy właśnie tym walkom. Często uważa się, że z posiewu krwi wyrastało spoiwo narodowe, że ugruntowywała się świadomość insurekcyjna i niepodległościowa podtrzymująca nieustannie naszą tożsamość. Owa tradycja walki orężnej zdaje się marginalizować rolę pracy organicznej w utrzymywaniu bytu narodowego oraz rolę kultury i nauki w walce o przetrwanie. Niewątpliwie walka zbrojna po utracie niepodległości odegrała ważną rolę w życiu społeczeństwa polskiego, ale trzeba pamiętać, że daleko istotniejszymi czynnikami były kultura i nauka. Oswald Balzer, profesor Uniwersytetu Lwowskiego, w swoim przemówieniu w 1903 r. stwierdził, że dla narodów nieposiadających bytu państwowego kultura duchowa jest „w daleko wyższym stopniu kwestią bytu, aniżeli dla innych, gdyż w braku zewnętrznych form i ram ich działalności, jest ona głównym świadectwem ich życia, jest życiem samym i – bytem”. Balzer znający doskonale warunki życia zaborowego wyrażał przekonanie, że są moce wydające wyroki śmierci na całe narody, ale nie ma takiej mocy, która by taki wyrok wykonała, dopóki tylko naród „wysoko dźwiz sztandar cywilizacyjny”.

Bardzo charakterystyczna i ważna jest wypowiedź Karola Libelta z 1872 r. Libelt, znany filozof i autorytet moralny, w niezwykle trudnym dla Polski okresie, zastanawiając się nad zagadnieniami państwa i ojczyzny, wymieniał sześć koniecznych warunków do utrzymania bytu narodowego. Zaliczył do nich plemiennność, wiarę, język, zwyczaje i obyczaje, oświatę oraz całą przeszłość dziejową. Plemiennność zapewniać

miała utrzymanie całości i zwartości etnicznej społeczeństwa. Wiara i religia stanowiły łącznik między grupami społecznymi, były potężnymi dźwigniami narodowości ludu polskiego i barierą przed jego wynaradawianiem. Język pozwalał utrzymać spójność rodzinną i narodową, łączył przeszłość ze współczesnością, nie pozwalał na zjednoczenie Polaków z zaborcami. Zwyczaje i obyczaje formujące się przez całe wieki decydowały o odrębności naszego narodu od innych. Oświata i edukacja poprzez język ojczysty nauczania unaradawiała uniwersalną naukę, ożywiała narodowość. Świadomość przeszłości ojczystej uznał Libelt za bardzo ważny warunek podtrzymywania narodowej tożsamości. Uważał bowiem, że z przeszłości czerpie się nadzieję przyszłości. Naród musi czerpać siły z owoców własnej przeszłości. Ogołoceny ze swej historii łatwo może ulec wynaradowieniu.

Spośród wielu dziedzin kultury i nauki, które były zaangażowane w walkę o utrzymanie tożsamości narodowej, wybrano i omówiono dziewięć, jak się wydaje, najbardziej reprezentatywnych. Niektóre z tych dziedzin są częściowo opracowane i znane. W książce starano się spojrzeć na nie z innego punktu widzenia, pokazać inną ich funkcję. Znana jest np. historia bibliotek i bibliografii. Dzieje bibliotek i bibliografii traktowane były jako cel sam w sobie. W oddawanej czytelnikowi książce pragnę ukazać te zagadnienia jako fragment walki mającej na celu zachowanie identyczności narodowej.

Rozdział pierwszy książki poświęcony jest walce o zachowanie języka narodowego. Na nim bowiem skoncentrowała się akcja germanizacji i rusyfikacji, która miała doprowadzić do jego wyparcia lub ograniczenia. W rozdziale drugim ukazano historię katalogowania naszego dorobku piśmienniczego. W propagandzie politycznej często bowiem podkreślano, że jest on nikły i naród polski nic nie wniósł do światowego dziedzictwa intelektualnego. W kolejnym rozdziale przedstawiono wysiłki wielu Polaków zmierzające do zebrania i przechowania tych wszystkich dzieł piśmiennictwa, które stworzono w kraju lub które dotyczą naszych dziejów. Podobnie ukazano zagadnienie gromadzenia dóbr kulturowych, artystycznych. O ile jednak gromadzenie dzieł miało w kraju dawną tradycję, a zabory dały jedynie dodatkowy impuls przyspieszający ten proces, o tyle zbieractwo dzieł artystycznych rozwinęło się zwłaszcza w epoce braku własnej państwowości. Wywołały je warunki polityczne i społeczne oraz silne prądy ogólnoeuropejskie, a nawet światowe, o których bardzo ogólnie tutaj wspomniano, uważając, że jest to niezbędne do zrozumienia zjawiska. Rozdział piąty traktuje o pracy historyków, którzy własnymi dziełami budowali wiedzę o przeszłości kraju, a tym samym przyczynili się do stworzenia niezbędnych warunków dla rozwoju świadomości narodowej. Nie jest to prosty zarys historiografii, których obecnie nie brak. Pokazuje on, jak dzięki pracy kilku generacji uczonych stworzono obraz dziejów państwa i narodu, kompendia informacyjne, do których można było sięgać, by czerpać argumenty przeciw fałszowaniu naszych dziejów przez zaborców i siły do dalszego

trwania. Ciężcy Polski usilnie pracowali nad tym, aby narodowi odebrać przyszłość, a także pozbawić go przeszłości. W rozdziale szóstym scharakteryzowano dążenia do rejestracji zwyczajów i obyczajów narodowych, które zagrożone były nie tylko przez asymilacyjną rolę państw zaborczych, ale również poprzez przemiany cywilizacyjne zachodzące w całej Europie. Biografistyka narodowa budowała polski panteon, pokazywała najwybitniejsze osobistości, które miały być świadectwem naszej aktywności we wszystkich dziedzinach zarówno życia politycznego, gospodarczego, jak i kulturalnego. Tworzony przez uczonych panteon ludzi zasłużonych dla ojczyzny miał także dostarczać, nie tylko młodym pokoleniom, wzorców osobowych, przykładów pracy dla kraju. W rozdziale ósmym ukazano różnorakie prace uczonych, dzięki którym starano się przekreślać rozrywające Polskę obce podziały polityczno-administracyjne, a podtrzymywać poczucie jedności historycznej i geograficznej dawnego państwa. Oświata stała się w ręku państw zaborczych instrumentem asymilacji podbitego narodu z własnymi obywatelami. Była najbardziej zauważalnym narzędziem germanizacji i rusyfikacji. Dlatego w ostatnim rozdziale przypomniano problem zagrożenia językowego i ukazano, jak stopniowo edukacja polska emancypowała się spod dominacji zaborców, jak nauczanie oficjalne i szkolne zastępowano niezależnym, prowadzonym zgodnie z potrzebami miejscowego społeczeństwa.

Każde z omówionych zagadnień stanowi samodzielną całość, wspólnie tworzą ogólną wizję roli kultury i nauki w dobie porozbiorowej. Z tego względu zachodziło niebezpieczeństwo powtórzeń, których starano się unikać. Od tej zasady odstąpiono częściowo w rozdziale pierwszym i dziesiątym, w których podano podobne, choć nie identyczne informacje konieczne dla zrozumienia omawianych zagadnień.

Autor pragnie wyrazić serdeczne podziękowanie profesorom: Aleksandrze Christian-Kasznik i Andrzejowi Meissnerowi za lekturę książki i uwagi, które wpłynęły na zmianę kształtu dzieła.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, Korespondencja Sekretarza Generalnego nr 548/45 („Memoriał w sprawie repatriacji archiwów, bibliotek oraz muzeów”).

Źródła

- Amszejewicz M., *Dykcjonarz zawierający: wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przyswojone [...]*, Warszawa 1859.
- Baliński M., *Historia miasta Wilna*, t. 1-2, Wilno 1836-1837.
- Baliński M., Lipiński T., *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym opisana przez [...]*, t. 1-3, Warszawa 1843-1846; wyd. 2, t. 1-4, Warszawa 1885-1887.
- Bandtkie J. S., *Dzieje Królestwa Polskiego*, t. 1-2, Wrocław 1820.
- Bandtkie J. S., *Dzieje narodu polskiego*, t. 1-2, Wrocław 1835.
- Bandtkie J. S., *Krótkie wyobrażenie dziejów Królestwa Polskiego*, t. 1-2, Wrocław 1810.
- Bartoszewicz J., *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasi Rzeczypospolitej i warszawscy prymasi Królestwa Polskiego. Wizerunki z galeryi łowickiej objaśnione tekstem historycznym przez [...]*, nakładem Księgarni Polskiej A. Dzwonkowskiego, Warszawa 1864.
- Bartoszewicz J., Gerson W., *Hetmani polscy koronni i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wizerunki zebrane i rysowane przez Wojciecha Gersona, objaśnione tekstem historycznym przez Juliana Bartoszewicza*, nakładem Księgarni Polskiej A. Dzwonkowskiego i Spółki, w Drukarzni J. Ungra, Warszawa 1860.
- Bartoszewicz J., Lesser A., *Królowie polscy. Wizerunki zebrane i rysowane przez Aleksandra Lessera, objaśnione tekstem historycznym przez Juliana Bartoszewicza*, Zakład Artystyczno-Litograficzny i nakład A. Pecqua & Comp., druk J. Ungra, Warszawa 1860.

- Bartoszewicz J., *Znakomici mężowie polscy w XVIII wieku*, t. 3, Petersburg 1856.
- Baudouin de Courtenay J., *Głos członka Akademii [...] w sprawie słownictwa chemii*, Kraków 1900.
- Bentkowski W., *Sprawa polszczyzny w urzędowych ogłoszeniach W. Ks. Poznańskiego pod sąd filologów oddana przez [...]*, Poznań 1858.
- [Betlejczyk F.], *Kwestie językowe przez Glossofila*, Warszawa 1869.
- [Betlejczyk F.], *O języku towarzyskim przez G. L.*, Kraków 1862.
- Białecki A., *Rękopisma Długosza w petersburskich bibliotekach pod względem paleograficznym*, Petersburg 1860.
- Bieliński J., *Biblioteka Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego 1817-1831*, „Przegląd Biblioteczny” R. 1, 1908.
- Blumenstock-Halban A., *Z bibliotek rosyjskich. I. Cesarska biblioteka publiczna w Petersburgu. II. Biblioteki duchowne w Kijowie*, Kraków 1898.
- Bogusławski J. K., *Życia sławnych Polaków krótko zebrane przez X [...]*, t. 1-2, Wilno 1814.
- Bohomolec F., *Życie Jana Zamoyskiego przez X. [...]*, [w:] *Żywoty sławnych Polaków*, t. 3, Radom 1830.
- Brodziński K., *Wiersze wybrane*, wybrał i wstępem opatrzył P. Hertz, Warszawa 1966.
- Callier E., *Uwagi krytyczne E. Calliera nad Słownikiem geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich wydawanym w Warszawie pod redakcją F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego i W. Walewskiego*, Poznań 1882.
- Chądzyński J. N., *Historyczno-statystyczne opisy miast starożytnych w ziemi sandomierskiej leżących. Z dodaniem powieści z rzeczywistych wydarzeń pod tytułem Pustelnik w iłżyckiej puszczy*, t. 1-3, Warszawa 1856.
- Chądzyński J. N., *Wspomnienia sandomierskie i opis miasta Sandomierza w dwóch częściach*, Warszawa 1850.
- Chodyncki J., *Dykcyonarz uczonych Polaków, zawierający krótkie rysy ich życia, szczególne wiadomości o pismach i krytyczny rozbiór ważniejszych dzieł niektórych. Porządkiem alfabetycznym ułożony przez ks. [...] Zakonu Karmelitów*, t. 1-3, Lwów 1833.
- Compte-rendu de la fête de l'inauguration du Monument Polonais à Rapperswyl en Suisse*, Zürich 1868.
- Curti T., *Die Einweihung des polnisch historischen Museums zu Rapperswyl den 23 October 1870 von [...]*, Zürich 1870.
- Czartoryska E., *Poczet pamiątek zachowanych w Domu Gotyckim w Puławach*, Warszawa 1828.
- Dietl J., *Projekt uporządkowania Miasta Krakowa w ogólnych zarysach skreślony przez Prezydenta Miasta, odczytany na posiedzeniu Rady Miejskiej w dniu 5 stycznia 1871 r. odbytem*, Kraków 1871.
- Dygasieński A., *Jak się uczyć i jak uczyć innych*, Warszawa 1889.
- Dykcyonarz biograficzny powszechny, czyli Krótkie wspomnienia żywotów ludzi wstawionych cnotą, mądrością, przemysłem, męstwem, wynalazkami, błędami. Od początków świata do najnowszych czasów*, cz. 1-2, Warszawa 1851.
- Dziesięciolecie Uniwersytetu Ludowego im A. Mickiewicza w Krakowie 1899-1909*, Kraków 1909.
- Estreicher K., *Bibliografia polska 140 000 druków*, cz. 2, t. 1, ogólnego zbioru t. 8, Kraków 1882; t. 2, ogólnego zbioru t. 9, Kraków 1888.

Summary

In the 1930s, with the Russians in his mind in the first place, Adam Mickiewicz wrote about Poland's partitioning powers, "destroying all monuments of literature and art, eradicating history and national language, trying to erase all traditions of freedom, [past] glory and all memories of independence, and on the other hand forbidding Poland to communicate with foreign countries, they don't let the Poles participate in a grand social movement of the new epoch." These words summarize well the dramatic situation of and the threat to the concept of Polishness during the period of national bondage. Independently of the anti-Polish politics of Russia, Prussia and Austria (until granting Galicia autonomy), there appeared social, economic and civilizational trends which by their nature blurred national distinctions within these states. Assimilation with the partitioning powers was strengthened by the legal system as well as was facilitated by the development of industrialization processes, communication and education. In a situation where a multitude of factors weakened and almost obliterated Polish national identity, Polish culture and scholarship had a significant role to play. Andrzej Chwalba in his textbook *History of Poland 1795-1918* states that "the Poles manifested their aspirations for the restitution of their state mainly through conspiracies and risings" (596). It is relevant to remember, however, that it was culture that strengthened the national identity and established the feeling of ethnic distinctiveness, which kept the memories of independence alive and fuelled the struggle for its regaining through risings.

It is often stressed that Poland's regaining of freedom resulted from a favourable political situation on the international arena and many generations' struggle for independence. Such a struggle for independence was possible because of a continuous nurturing of national awareness and identity. Numerous activities in the sphere of culture and scholarship helped the Poles to maintain their Polishness, gain a deeper understanding of their national identity and preserve their ethnicity.

Language played an important role in maintaining national identity. At the beginning of the 19th century it was believed that a language "constitutes a nation, in other

words, it establishes the separateness of nation from nation” (Julian Ursyn Niemcewicz). Once a native tongue disappears, so does a homeland. Systematic campaigns of the Russians, Prussians and, for some time, the Austrians as well aimed at restricting the usage of Polish and even its eradication. State campaigns were aided by natural processes of linguistic change such as lexical and syntactical borrowing, first from French, then from German and Russian. Numerous publications drafted by Polish authors dealt with these issues, sensitizing the readers to such changes. The books were meant to erect a barrier fending off the influence of foreign languages on Polish. The recognition of danger to which the Polish language was exposed and its vulnerability led to the starting of work on the codification of Polish vocabulary. Especially the last partition led many people to believe that language should remain the only “memento” of the state which ceased to exist like once Greece and Rome. The efforts to record the richness of the Polish language resulted in the publication of the voluminous *The Dictionary of the Polish Language* (1807-1814) by Samuel Bogumił Linde, which documented the immense lexical scope of the Polish of the old-Polish and modern era. The subsequent lexicographical work led to the publication of so-called *Wilno Dictionary* (1861) by Maurycy Orgelbrand. Compiled by a team of scholars, the dictionary documented the development of the Polish in the 19th century. Further, the publication of *The Dictionary of the Polish Language*, called the Warsaw dictionary, was started in 1900 to be completed in 1927. The dictionary, equal in scope to that of Linde’s work, documented the flexibility and richness of language at a time when its usage was limited and persecuted. The dictionaries mentioned as well as other numerous specialized dictionaries contributed to the upholding of a linguistic tradition and the preservation of the Polish language.

The real threat to the Polish statehood and the partitioning powers’ circulation of opinions belittling or even negating Poland’s contribution to European scholarship and culture triggered off activities aimed at displaying Polish intellectual achievement. The evidence of past achievements was to constitute a legitimization of the right to the future. An effort to document Polish literary output was made by Feliks Bentkowski, who in his *History of Polish Literature* recorded many previously unknown works. The project of documenting Polish written work was continued in Wilno, Cracow and Warsaw, resulting in such large-scope studies as *The History of Literature, Bibliographical and Historical Image of Literature and Scholarship in Poland* and *Polish Literary Output*. It was Karol Estreicher who fully realized the political importance of such a documentation: in 1872 he began the publication of *The Polish Bibliography*, in which he compiled in the first place the Polish printed matter from the 19th century and then from the 15th until the end of the 18th century. Estreicher’s project proved to the outside world the vitality and development of Polish intellectual activities, despite Poland’s disappearance from the world map. His work ascertained that until the

end of the 18th century the body of Polish literature was the largest and the number of works published the highest among other Slavonic countries. Thus the message of his work was uplifting for the Polish society. It was believed that a nation with such great intellectual achievements in the past could not be deprived of rights in the future which it deserved because of its contribution to the European heritage.

The 19th century's documentation of intellectual achievements along with an old bibliophilistic tradition provided a stimulus to collect Polish printed matter. Establishing libraries, cataloguing and collecting rare works were understood as patriotic activities. After the partitions, large-scale private library projects were conducted and the following libraries were founded in: Lvov (by Ossolińscy), Kórnik (by Działyńscy), Poznań (by Raczyńscy), Warsaw (by Przewdzieccy, Zamojscy and Krasińscy), Puławy and Paris (by Czartoryscy) and finally in Cracow (Czartoryscy) and Sucha (by Branicy). The commitment of these collectors and library owners helped save many old Polish prints, some of which presently exist in single copies. When Galicia was granted autonomy, the libraries of the Jagiellonian University and the Academy of Sciences rendered great service to the collection of Polish publications. Despite the Russian policy, which led to the plunder of Polish collections after the November Rising and which was generally aimed at destroying the continuity of Polish cultural tradition, important collections of Polish publications were established both in exile (in Paris and Rappersville) and at home. These collections contributed to the formation of national identity and constituted a necessary base to conduct research on Poland's past.

The significance of "national mementos", works of art and crafts, was fully realized after the Prussians had plundered the treasury of the Royal Castle after the Kościuszko Rising. From this moment onwards numerous activities were concentrated on saving and preserving artistic creations of past generations. In this context, Izabela Czartoryska gave a strong impulse as she established her collection in Puławy, thus setting a model for other museums to follow. Collections of "national treasures" were established by Lubomirscy (Lvov), Działyńscy (Kórnik), as well as Przewdzieccy, Zamojscy and Krasińscy (Warsaw). However, it was museums in Rappersville, Switzerland and Cracow that fulfilled a special mission. The former functioned as an embassy of a non-existent state and a reminder of the need to re-institute it. The latter was to serve as "the temple of national genius" and, as its director wrote, had a special task to fulfill: "A nation deprived of political existence, whose development is stopped in its tracks in every field, should endeavour to erect a monument of national fame as an evidence of its glorious past and its present vitality. Collecting these works, either as originals or copies, so as to show our former strength and excellence is a noble and beautiful task, it is also a duty of cultural defence" (Report of the Museum Director... for the year 1909). The museum collected not only works of contemporary artists, recording the nation's energy, but also amassed historical exhibits. Thus the museum,

which attracted a growing number of visitors, contributed to the shaping of national and regional identities.

The preservation of national continuity was greatly influenced by historical research and the popularization of its findings. Historical research was aimed not only at explaining Poland's past but also at correcting the falsified image created by the partitioning powers. In 1872, Polish philosopher, Karol Libelt wrote, "the history itself, the investigation of the past and of the nation's origins, the development of literature and education, these are tasks of the country's intellectuals. And by means of lectures and popular literature it is their task to make the nation's past comprehensible to those less able". This goal was followed during the times of national bondage. When the partitions began, with the exceptions of old chronicles there existed only one modern and incomplete history of Poland by Adam Naruszewicz, who did not discuss the times after the Middle Ages, and a popular textbook by Teodor Waga. In the 19th century history was elevated almost to the level of "national scholarship." On the initiative of Warsaw Society of Science Friends, the history of several Polish rulers was drafted. In the mid-century Jędrzej Moraczewski prepared a comprehensive study, discussing the history of Poland until the 17th century. Grand syntheses of Poland's history until the end of the 18th century were published by Józef Szujski and Henryk Schmitt. The latter ended his description in the 19th century. August Sokołowski not only presented the entire history of the nation until the beginning of the 20th century, but also created an artistic vision of the past, including a multitude of illustrations in his work. Historians' efforts led to the publication of many high quality textbooks for high school students and educated readers. Moreover, there appeared a considerable number of publications aimed at unsophisticated readers which discussed Polish history in general or particular events only. These publications made a broad readership familiar with the history of Poland. The nation's past ceased to belong to the nobility only, it became the heritage of the entire society.

The national tradition in the form of folk songs and customs was thoroughly researched and described in the epoch examined. Folk culture in particular and Polish tradition in general greatly profited from the work of two scholars, Oskar Kolberg and Zygmunt Gloger. The latter not only described old customs and rituals but endeavoured to popularize them among his contemporaries by means of his publications. He drafted *An Old Polish Encyclopedia*, which as of now most comprehensively codifies all forms of Polish traditions. Oskar Kolberg, on the other hand, during his travel across Polish territories not only recorded folk songs and their score but also noted other forms of folk culture, e.g. superstitions and proverbs. His work, gathered in the voluminous *The People, Their Customs, Way of Life, Language, Legends, Proverbs, Rituals, Superstitions, Festivities, Songs, Music and Dances* faithfully recorded Polish traditions and protected them from oblivion. Even presently his work remains a source of inspiration and material, e.g. for folk groups.

In a different way Polish identity was influenced and shaped by biographical studies. These resulted from an old and popular tendency. In independent states they usually had a cognitive character, whereas in nations devoid of sovereignty they also followed political and educational aims. It was rather commonly believed that, “a biography [...] of people makes history, to erase proper names means to erase history”, as Cracow’s bishop Ludwik Łętowski said. Describing lives of famous Poles constituted a process of writing and completing history. Bringing to light prominent figures was to ennoble the nation from which they stemmed. For this reason, during the partition times the lists of outstanding Poles described constantly increased. For didactic reasons, people featured in such biographies were to function as role models of moral and civic values. In the epoch discussed a number of both general and specialist biographical publications was drafted. At the beginning of the 19th century Józef Konstanty Bogusławski published *Lives of Famous Poles*, in which he described a number of figures. Somewhat later Wojciech Szymanowski brought out his *300 Portraits of Polish Men and Women of Merit for the Nation*. Of relevance for portraying a large number of Poles was also Julian Bartoszewicz. Of the highest scholarly merit is *The Biographical Album of Polish Men and Women of Merit* published at the beginning of the 20th century. It offers a careful selection of outstanding Poles, following the criteria of their services to Poland. These people were to provide legitimization for the features and values characteristic of Polishness. They were also to evoke pride in belonging to the nation from which such prominent people as them stemmed. Independently of general publications, a number of specialist biographical dictionaries was compiled. These discussed poets (Hieronim Juszyński), scholars (Ignacy Chodynicki), painters (Edward Rastawiecki), musicians (Wojciech Sowiński), physicians (Stanisław Kościński) and others. Pedagogical tendencies and a desire to influence the youngest generations led to the publication of books for children and young adults. Authors of these publications included Klementyna Hoffmanowa nee Tańska (*Biography of Outstanding Polish Men and Women*) and Władysław Wójcicki (*Biographies of Outstanding People and From Our Backyard. Biographies*). The peculiarity of being deprived of (national) freedom combined with the partitioning powers’ depreciation of Polish contribution to the European civilization and history resulted in a misplaced national pride. For some time biographers tried to make Polish Jan z Kolna (John from Kolno), who reached America before Christopher Columbus. Likewise, Veit Stoss’ (Wit Stwosz) Polishness was defended as late as the beginning of the 20th century.

In an attempt to unite Polish lands with their own political and administrative organisms, the partitioning powers sought to erase traces of the historical Poland. For this reason, new administrative divisions and names were introduced in all the partitioned areas. The name Galicia was to be used instead of Małopolska and Gubernia Kijowska (Kiev Province) instead of Podole. Similarly, Polish place names were changed into German and Russian ones. The division into three partitions and the administrative

sub-divisions within them were to weaken the feeling of belonging to a common territory which used to constitute an independent state. Some Poles, e.g. Stefan Witwicki, were right in their fears that the partitioning powers aimed at strengthening provincialisms in order to destroy or even divide the nation which once shared a common territory. In an answer to political divisions of the former Poland, historians compiled many studies which presented the historic Poland against the new borders. The historians' efforts, initiated at the beginning of the 19th century with Tomasz Świącki's *The Description of the Ancient Poland* ended with the monumental multi-volume publication of *The Geographical Dictionary of the Polish Kingdom and Other Slavonic Countries* (1880-1904). Putting the censor off guard with the official-sounding title, the dictionary registered all places belonging to the old Commonwealth and described its provinces. This work became a basis for many publications of popular character, which strengthened the feeling of territorial integrity of lands which were the Poles' homeland.

An important role was played by official schools, which during the partitions were not only an instrument of education but also of destroying the feeling of national identity. School curricula were designed to educate and form German and Russian citizens and, even in the epoch of Galician autonomy, obedient citizens of Austria. In an attempt to oppose the anti-Polish policies of state schools, a system of alternative education was developed. It consisted of clandestine education in the Russian partition and the institution of "the flying university". Another form of education independent of state schools was self-teaching with the help of special publications, in particular *Manual of Self-Education*, which was to substitute for a university. Education as well as national and class awareness were furthered by various forms of adult education, which resulted in the activation of all social classes, also peasants' educational aspirations were awakened. This significantly stimulated the awakening of society's national life.

Various forms of activities described here led to the development and strengthening of national identity of the Polish society and to the growth of strong feeling of ethnicity. This awareness and conviction of national identity helped the Poles make use of the first opportunity which came with the convenient international situation and the WW I. Freedom did not fall upon them, as many Byelorussians said after the dissolution of the Soviet Union, like snow from the heavens which they did not know how to keep.

Translated by Joanna Dybiec

Keywords: Polish culture, national identity, time of partitions, libraries, museums, historiography, Polish language, territorial awareness, tradition and national education

Julian Dybiec (ur. w Łącku nad Dunajcem) – profesor historii kultury i nauki. Szkołę średnią ukończył w Nowym Sączu, studia historyczne – na Uniwersytecie Jagiellońskim, w którym także doktoryzował się i habilitował. Uczeń Henryka Barycza. Zajmuje się problemami kultury i nauki wieków XVIII–XX, relacjami intelektualnymi społeczeństwa polskiego z Europą i światem. Szczególną uwagę poświęca wyjaśnianiu tego, w jaki sposób społeczeństwo polskie potrafiło utrzymać swoją narodowość w ponad stuletnim starciu z dwoma zaborczymi potęgami: Rosją i Niemcami. Zajmuje się też regionalistyką, studiami nad Sądecczyzną.

Jest autorem książek: *Michał Wiszniewski życie i twórczość*; *Finansowanie nauki i oświaty w Galicji 1860–1918*; *Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji, 1860–1918*; *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952*; *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*; *Polska w orbicie wielkich idei. Polskie przekłady obcojęzycznego piśmiennictwa 1795–1918* (t. 1–2); *Warunki rozwoju nauk humanistycznych i społecznych 1944–1989* (t. 9 *Historii nauki polskiej*, opracowanej i wydanej przez PAN), *Dzieje miasta Nowego Sącza 1867–1918* (zagadnienia skarbowości, gospodarki, ludności), *Kultura ludowa Łącka*. Był kierownikiem Zakładu Historii Oświaty i Kultury UJ, członkiem redakcji „International Newsletter for the History of Education” (Hannover), „Rocznika Sądeckiego” oraz kolegium redakcyjnego „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” i „Rozpraw z Dziejów Oświaty”. Brał udział w pracach Rady Naukowej Instytutu Historii Nauki PAN, Komitetu Historii Nauki PAN i kilku komisji PAN i PAU. Wygłaszał referaty na konferencjach naukowych m.in. w Wolfenbüttel, Salamance, Parmie, Pradze, Wiedniu, Oslo i na zaproszenie na uniwersytecie w Lille.

ISBN 978-83-8138-541-1

INSTYTUT
LITERATURY

<https://akademicka.pl>